

philippine studies

Ateneo de Manila University · Loyola Heights, Quezon City · 1108 Philippines

Pasulyap na Tingin sa Panitikang Tagalog, 1900-1950

Teodoro A. Agoncillo

Philippine Studies vol. 18, no. 2 (1970): 229–252

Copyright © Ateneo de Manila University

Philippine Studies is published by the Ateneo de Manila University. Contents may not be copied or sent via email or other means to multiple sites and posted to a listserv without the copyright holder's written permission. Users may download and print articles for individual, noncommercial use only. However, unless prior permission has been obtained, you may not download an entire issue of a journal, or download multiple copies of articles.

Please contact the publisher for any further use of this work at philstudies@admu.edu.ph.

<http://www.philippinestudies.net>
Fri June 30 13:30:20 2008

Pasulyap Na Tingin Sa Panitikang Tagalog, 1900-1950

TEODORO A. AGONCILLO

1

A NG pagsulat ng kasaysayan ng panitikang Tagalog, na dapat lakipan ng matinong pagsusuri upang magkaroon ng kahi't bahagyang katangiang maaaring makipagt-gisan sa panahon, ay isang gawaing hindi naiiba sa pagtutulak ng alon. Bukod sa mangilan-ngilan lamang ang nahuhumaling sa pagsubaybay at sa pag-uri sa pagkaunlad—o pagkaurong—ng katutubong panitikan ay tinupok ng apoy ng nakaraang digmaan ang mga aklat at mga babasahing nagbabadya sa sarili ng mga kaisipan at damdamin ng mga manunulat na nagsikap mailarawan ang kani-kanilang panahon sa iba't ibang paraan at wani. Itong huling sanhi ang lalong nakapanglulupaypay sapagka't gaano man ang nais o hilig ng palaarál o mag-aarál na tipunin ang labí ng kasaysayang pampanitikan ay hindi mangyari ang nais mangyari sapagka't sa abó ay walang sukat makuha kundi lihiyá, na sa panahong ito'y wala nang kapararakan sapagka't nahalinhán na ng mga banyagang *shampoo*. Kaya, ang kahilingan sa akin na titigan ko ang nangakaraang panahon ng ating mga nobela, tula, maikling kuwento, sanaysay, at dula ay hindi ganap na mapaiirugan dahil nga sa pangunahing sanhing nabanggit na. Gayon man, pagpipilitan kong hanapin sa gunita ang hugis ng ating panitikang panlahat at uriin, sang-ayon sa mga taláng nasa sariling aklatan na hangga ngayo'y hindi pa kina-

gigiliwang ngatngatin ng anay, ang mga katangian bahagi na ng kasaysayan ng kalinangang Pilipino.

2

Mahirap lingunin ang kalagayan ng ating panitikan noong panahon ng mga Kastila sapagka't walang gaanong kariktang sukat makatawag ng pansin. Ito'y nag-uugat sa pangyayaring walang kalayaan ang mga mamamayan, lalung-lalo na ang mga manunulat, na maglahad ng kanilang kaisipan at damdamin. Ang tanging kaisipan at damdaming maaaring ihain ay yaong sumasampalataya at nangangadyi sa mga santo, katulad ng pinatutunayan ng mga akda o kaya'y salin sa Tagalog ng mga nobena, awit, kurido, moro-moro, komedya, at mga aklat na nauukol sa kagandahang asal. Maliban marahil sa *Pagtulad kay Cristo* (1889) na tinagalog ng Paring Vicente García, sa ilang tula nina José de la Cruz at Francisco Baltazar (Balagtas), ang panitikang Tagalog noong panahon ng Kastila ay masasabing patakbuhan na'y amoy-simbahan pa. Nguni't dahil diyan, ang mga manunulat sa Tagalog, nang pumihit na ang gulong ng kapalaran at mapasailalim ng mga Amerikano, ay nagkaroon ng di-pangkaraniwang kasiglahang dulot ng kalayaan sa pagsasalita, sa pagsulat, at sa paglalathala ng mga bagay na dati'y "bawal at labag sa Religion Catolica" nguni't ngayo'y pinahihintulutan nang "makasingaw". Bagaman ang kalayaang ito'y hindi ganap dahil sa batas na nagbabawal sa pagtukoy sa kasarinlan, sa pangkalahata'y malaya ang mga manunulat na sumulat at magsalita—isang pangangailangang katambal ng pag-unlad ng sining at panitikan.

Bunga ng kalayaang iyan at, ikalawa, ng batas na nagbabawal sa paggamit ng banal na salitang "kasarinlan", ang mga manunulat sa Tagalog ay hindi nag-atubili sa pagtuligsa sa "bagong panginoon" sa pamamagitan hindi lamang ng pagsulat sa mga pahayagan, lalung-lalo na sa *Muling Pagsilang, Ang Democracia*, at *Ang Mithi*, kundi sa pagsulat at pagtatanghal ng mga sarsuwelang pailalim o tahasang tumutuligsa sa Estados Unidos o kaya'y nagtatangkang magtaguyod sa kasarinlan ng Pilipinas. Noo'y hindi pa nasusubhan ang бага ng nasyo-

nalismong dumarang sa “mga anak ng bayan” noong 1896, kaya’t sa dibdib ng mga manunulat ay naglalatang pa ang marubdob na pagnanasang makuha ang kasarinlan hindi sa dulo ng tabak, kundi sa dulo ng panulat. Ang bagong kaayusan ng bayan ay nagbunga hindi lamang ng pagkamatay ng moro-moro at komedya, kundi ng paglaganap ng sarsuwelang itinawid sa Pilipinas ng mga Kastila noong mga 1890. Ang mga sarsuwelang ito’y tahasang iniluwal ng kalagayang panlipunan, sapagka’t noong panahon ng mga Kastila ang katutubong manunulat ay walang naisulat na sarsuwela; mahanga’y nanatili sila sa inaamag nang moro-moro at komedya. Sapagka’t may kalayaan na sa pagbabasa ng mga akdang buhat sa Europa, ang mga manunulat sa Tagalog na nakabasa ng mga dula nina Zorrilla, Calderón de la Barca, Benavente, at iba pa, ay nagkalakas ng loob na sumulat ng dulang angat na angat sa mga moro-moro at komedya. Sa ganyan sinulat at itinanghal ang *Tanikaláng Ginto* ni Juan Abád; ang *Kahapon, Ngayon at Bukas* ni Aurelio Tolentino; ang *Malaya* ni Tomás Remigio; at ang *Hindi Aco Patay* ni Juan Matapang Cruz, na pawang tumutuligsa sa “bagong panginoon.” Ang pagkakasakdal kina Abad at Tolentino ay nagkaroon ng bisa sa mga mandudula: bagaman nanatili silang matapat sa usapin ng bayan, gayon ma’y tumalilis sila sa landas na hinawi nina Abád, Tolentino, Remegio, at Cruz, at pinaunlad ang sarsuwelang may awitan at sayawan, bukod sa mga salitaan ng mga tauhan. Sa ganyang diwa sinulat at itinanghal ang *Salamin ng Pag-ibig* ni Román Reyes; ang *Mga Karaniwang Ugali* ni Ambrosio Guzman; ang *Mga Damit ni San Dimas* ni Roman Dimayuga; ang *Dalawang Pag-ibig, Pakakak*, at *Silanganan* ni Patricio Mariano; ang *Katipunan* ni Gabriel Beato Francisco; ang *Duespues de Dios el Dinero* ni Hermógenes Ilagan; ang *Walang Sugat* ni Severino Reyes, at marami pang iba na ngayo’y hindi na magunita ang mga pamagat. Ang maging mandudula nang panahong ito (unang labinlimang taon ng panahon ng mga Amerikano) ay katumbas ng maging ídolo ng bayan, sapagka’t ang mga mandudula—at sa pangkalahatan, ang mga manunulat—ay may sariling pitak sa puso ng mga manonood. Mahalaga ang panahong ito ng panitikang Tagalog, sapagka’t ang mga dulang sinulat

at itinanghal ay nagbukas ng bagong dahon sa kasaysayan ng tugtuging Pilipino. Ang mga sarsuwela, na di nga kasi'y may awitan at tugtugan, ay naghandog ng pagkakataon sa ating mga kompositor ng musika na lapatan ng tugtugin ang ilang bahagi ng mga dula. Ito ang sanhi kung bakit ang pagkaunlad ng dula at tugtuging Pilipino ay masasabing halos magkapanabay. Ang mga tugtugin nina León Ignacio, José Estella, Simplicio Solís, Gavino Carluén, Bonifacio Abdón, Calixto Llamas, at Francisco Buencamino, ay bumihag sa mga mahiligin sa sarsuwela at tugtugin at hangga ngayon ay narinig pa, maminsan-minsan, ang ilang himig na nagpapasariwa sa alaala ng isang panahong ipinaghele sa kanilang mga awit.

Ang dulang Tagalog, na may magandang hinaharap, ay nabansot sa panahong unti-unti nang nakakagiliwan ng bayan ang pagtatanghal ng mga dula, lalo na sa mga lalawigan—isang bagay na katakataka. Ang pagsisikap nina Julian Balmaseda, Precioso Palma, Emiliano Trinidad, Florentino Ballecer, José Ma. Rivera, at noong mga 1920, nina José Corazon de Jesús at Cirio H. Panganiban, ay nawalan ng saysay. Kung bagaman, ang sarsuwela'y humihingahinga pa sa mga lalawigan kapag may pista. Dalawa ang sanhi ng halos pagkamatay ng dula at dulaang Tagalog: una, ang pagtawid ng bodabil sa Pilipinas buhat sa Estados Unidos, at ikalawa, ang pagtatanghal ng mga “pelikulang nagsasalita.” Palibhasa'y bago sa paningin at panlasa ng mga tao, ang bodabil, na nilalabasan ng magagandang artista sa tanghalan — gaya nina Katy de la Cruz, Toytoy, Hanasan, Dimples, at iba pa—gayon din, ng mga payaso at komiko—gaya nina Canuplin at Vicente Ocampo—ay siyang unti-unting gumayuma sa mga tao. Nang lumaon, ang dulaan ay naging tanghalan hindi na ng mga dula't sarsuwela, kundi ng mga bodabil. Nang pumasok sa Pilipinas ang mga “pelikulang nagsasalita” nang magtatapos ang mga 1920, ang bodabil ay siya namang unti-unting nawalan ng mga mánonood. Tunay at may mangisa-ngisang dulang itinatanghal sa Maynila at sa iba't ibang lalawigan, datapwa'y hindi na dinudumog ng mga tao na di katulad noong mga taong 1903 hanggang 1920, humigit-kumulang, nang ang Teatro Zorrilla sa Azcárraga at

ang Opera House sa Cervantes (na ngayo'y Rizal Avenue) ay nagpuputok sa dami ng mga mánonood. May pagtatangkang dugtungan ang buhay ng dulang Tagalog, nguni't sa pakiwari ko'y may kadiliman ang hinaharap—kahi't na nga ang Cultural Center ay nagpapamalas ng pagtangkilik sa katutubong sining. Kaipala kung pagyayamanin ng ating mga manunulat ang sining ng pagsulat ng dula at iuukol dito ang panahon at ganap na pagtingin, ang dulang Tagalog ay uunlad at ang tanghalan ay magiging pook na tagpuan ng mga sanay at bihasáng artista at hindi katulad ngayong ginagawa lamang palipasan ng oras ang pagganap ng mga papel sa tanghalan. Hangga't hindi tayo nagkakaroon ng mga artistang propesyonal ay huwag na muna tayong umasang magmimilagro ang ating dula at babangong katulad ni Lázaro. Ang pagkakaroon ng Cultural Center ay hindi nangangahulugan ng pagkabuhay ng matagal nang nakaburol. Manapa, ang Cultural Center ay naghuhumindig na hamon sa kakayahan ng ating mga mandudula.

3

Ang nobelang Tagalog, gaya ng maikling kuwento, ay hindi kasintanda ng dulang lumilingon pa sa panahon ng mga moro-moro at komedya. Ang nobela'y iniluwal noong panahon ng mga Amerikano. Nang una, ang mga nobelang Tagalog ay inilalabas nang putaputaki sa mga pahayagan bilang panghalina sa mga mambabasa. Sa ganyang tabas iniluwal ang tatlong unang nobela sa Tagalog: ang *Salawhang Pag-ibig* ni Lope K. Santos na lumabas sa *Ang Kaliwanagan* noong 1900; ang *Pagsintang Naluoy* ni Modesto Santiago na inilathala ng *Ang Kapatid nang Bayan* noong 1900; at ang *Unang Bulaklak* ng isang mahiyaing manunulat na nagkanlong sa sagisag na Anong. (Nguni't nakalabas ang ulo ng nagkanlong, sapagka't ang "Anong" ay palayaw ni Valeriano Hernandez Peña.) Ang nobelang ito ni "Anong" ay inilathala ng *Ang Kapatid nang Bayan* nang nasabing taon. Sa tatlong manunulat na ito ay si Lope K. Santos, na noo'y hindi pa pantas ng wika nguni't pantas na sa pagkukubli sa iba't ibang sagisag, ang mabilis magdugtung-

dugtong ng mga tagpong nauukol sa pag-ibig: noong 1902, ang ikalawang bahagi ng *Salawahang Pag-ibig* ay nilapatan ng pamagat na *Matamis at Masaklap na Pag-ibig*, na dinug-tungan pa at pinangalang *Libangan ng Pag-ibig*. Ang mga ito'y inilathala ng pahayagang *Ang Kapatid nang Bayan*. Hindi nagkasya sa paglunoy sa iba't ibang uri ng pag-ibig, si Lope K. Santos ay nagdagdag pa ng dalawang bahagi: ang *Palasisipan ng Pag-ibig* at ang *Paghahari ng Tunay na Pag-ibig*, na kapwa inilathala ng nasabi nang pahayagan noong 1902. Samantala, noong 1901, si "Dukha" o si Valeriano Hernandez Peña ay naglathala sa pahayagan ding iyon ng ika-lawa niyang nobelang may pamagat na *Si Rosa at si Valerio*. Ang unang sampung taon ng mga Amerikano sa Pilipinas ay nagluwal ng mga nobelang ang ila'y nauukol sa suliranin ng mga anak-pawis at magbubukid. Utang sa mga pahaya-gang *Muling Pagsilang*, ang kasambaháy ng *El Renacimiento*, ang paglalathala ng mga nobelang tumalab sa damdamin ng mga mambabasa. Ang *Nena at Neneng* ni Hernandez Peña ay sinimulang ilabas sa *Muling Pagsilang* noong ika-26 ng Enero, 1903 at ang *Mag-inang Mahirap* noong ika-11 ng Hulyo, 1904. Nagsisunod na ang *Banaag at Sikat*, ni Lope K. Santos, na sinimulan noong ika-10 ng Hunyo, 1905, samantalang ang *Anino ng Kahapon* ni Francisco D. Laksamana ay noon namang ika-5 ng Septiyembre, 1906. Hindi lamang iyan ang inilathala ng *Muling Pagsilang*, kundi totoong marami pang hindi na dapat banggitin ang mga pamagat sa maikling pag-aaral na ito. Ganyan din ang ginawa ng mga pahayagang *Ang Bayan*, *Ang Democracia*, *Ang Mithi*, at iba pa, na nag-lathala ng mga nobelang *Bulaklak ng Kalumpang* ni Roman Reyes; *Bulaklak ng Benó* ni Mariano Sequera; *Madaling Araw* ni Iñigo Ed. Regalado; *Busabos ng Palad*, *Nangalunod sa Ka-tihan*, at *Sa Ngalan ng Diyos* ni Faustino Aguilar, at marami pang iba. Ang panahong ito ang matatag nating unang yugto ng nobelang Tagalog. Kung uuriin ang mga nobelang nalathala nang panahong ito ay kapagdakang mapapansin ang sumusunod na katangian: una, ang pagkahumaling ng mga manunulat sa paksang pag-ibig; ikalawa, ang pagkakaroon ng ilang manunulat, katulad nina Lope K. Santos, Faustino Aguilar, Francisco D. Laksamana, at iba pa, ng diwang may

pagkabatid sa takbo ng mga pangyayari, lalung-lalo na sa kilusang manggagawa; ikatlo, ang halos dalisay kung hindi man ganap na dalisay, na pananagalog ng mga manunulat; ikaapat, ang hilig sa pangangaral nang lantaran; at ikalima, ang kawalan ng mga manunulat ng pagtitimpi sa pagtalakay ng kanilang mga paksa.

Ang ikalawang yugto ng nobelang Tagalog ay nagsapol, humigit-kumulang, noong 1911 at natapos, humigit-kumulang din, noong 1935. Ito ang panahon ng mga nobelang isina-aklat, alalaong бага'y inilathala nang ayos-aklat. Namayani sa panahong ito ang mga palimbagan nina J. Martinez at P. Sayo Balo ni Soriano. Sa dakong huli ng panahong ito ay totoong maraming nobela ang inilathala ng mga lingguhan, lalung-lalo na ng *Liwayway*, *Sampaguita*, *Alitaptap*, at *Dalaga*. Ang *Sampaguita* ay matagal nang nawalan ng bango; ang *Alitaptap* naman ay matagal na ring namatayan ng ilaw; samantalang ang *Dalaga* ay matagal nang nagkaasawa. Nguni't ang *Liwayway*, maging noong panahon ng mga Hapon, ay patuloy pa rin sa pagbubukang-liwayway. Ilan lamang sa mga nobelang nilimbag sa loob ng panahong ito ang aking tutukuyin, sapagka't totoong mahaba ang talaan: *Nang si Eba ay Likhain* ni Rosauro Almario; *Bagong Magdalena* ni Juan L. Arsciwals; *Milagros* ni Remegio Mat. Castro; *Dangal ng Magulang* ni Valeriano Hernandez Peña; *Pag-ibig at Kamatayan* ni Mamerto Hilario; *Sampagitang Walang Bango* ni Ifiigo Ed. Regalado, at marami pa. Ang panahong ito, kaiba sa sinusundan at sumusunod na panahon, ay natatangi sa dami ng mga nobelang banyaga na tinagalog; ang ilan ay salin ng salin. Sa mga tinagalog na banyagang nobela ay bukod-tanging pinagpala ng mga mambabasa ang *Sa Gitna ng Lusak* (buhat sa kinastilang *La Dama de las Comellas* ni A. Dumas, Anak); ang *Dahil sa Pag-ibig* (buhat sa *La Hija del Cardenal* ni Felix Guzzoni); ang *Bathalang Dula* (sa epikong *Divina Commedia* ni Dante); at ang *Bulag ang Pag-ibig* (salin ng *Romeo and Juliet* ni Shakespeare), at iba pa.

Sa pangkalahatan, ang mga nobelang sinulat at inilathala sa loob ng panahong ito ay nagtataglay ng sumusunod na katangian: una, ang kawalan ng tinatawag na katumayan sa

balangkas o sa karamihan ng mga pangyayaring isinalaysay; ikalawa, ang pagluwal ng pananagalog na maligoy at mabulaklak; at ikatlo, ang unti-unting pagkakabisa ng Inggles sa pagsulat ng Tagalog; alalaong бага, ang pananagalog ay nahaluan na ng mga pananalitang Inggles na tinagalog, gaya ng "sa ibabaw ng lahat" (*above all*), "buhat sa malayo" (*from afar*), "pag-ibig na walang hangganan" (*boundless love*), at iba pa.

Nang panahon ding ito naging palasak ang pagsulat ng maikling kuwento na siyang pangunahing sanhi, sa ganang palagay, ng unti-unting paglubog ng nobelang Tagalog. Kaya't ang ikatlong panahon ng nobela, na tumagal mula noong 1936, humigit-kumulang, hanggang 1950, ay masasabing panahon ng pangongomersiyo sa pagsulat. Hindi na dapat pang banggitin dito ang talaksan ng mga nobelang lumabas sa mga lingguhang gaya ng *Liwayway*, *Hiwaga*, *Hiwaga Extra*, at *Mabuhay Extra*, at sa mga magasin ng mga pahayagang tulad ng *Taliba* at *Mabuhay*, sapagka't lalabas sa takdang guhit ang panayam na ito. Sukat nang mapansin ang mga katangian ng mga nobela nang panahong ito. Una, ang pagpapatuloy at pangkalahatan ay ang labis na pagiging mabulaklak ng mga pananalita; ikalawa, ang labis na pagkasentimental ng mga pangyayari't pagsasalitaan ng mga tauhan; ikatlo, ang halos iisang buod ng mga akdang karaniwa'y nauukol sa pag-ibig, hagulgulan, at paglupasay; at ikaapat, ang pasimula at pamamayani ng tinatawag na dugtungan, na ano pa't ang isang nobela ay may sampu hanggang labinlimang maykatha na ang bawa't isa'y may kaukulang kabanata na karaniwa'y tinatapos sa mahigpit na kalagayan ng pangunahing tauhan upang gipitin o pahirapan ang susunod na susulat ng karugtong.

Hanggang 1950, ang nobelang Tagalog ay makikitang nakalupasay at wari'y hinihintay na itindig ng isang maawaing kinapal na may malasakit sa kapakanang pampanitikan. Noon na lamang 1958, nang ilathala nina Alejandro G. Abadilla at Elpidio P. Kapulong, na ngayon marahil ay masinisang nagpupulong sa kabilang buhay, na himasman ang nobelang Tagalog. Nguni't hindi na sakop ng aking paksa ang mga akdang sinulat at inilathala pagkaraan ng 1950.

4

Sa mga sangay ng panitikan ay pinakamalusog marahil ang tula. Mula kina Tomás Pinpín at Fernando Bagongbanta hanggang kina Fernando Monleón at Rubén Vega, ang nilakaran ng panulaang Tagalog ay mahaba at ang kahabaan ay masusukat sa libu-libong tulang nalathala sa mga aklat na panrelihiyon at sa mga pahayaga't magasin. Kung bakit mahilig ang mga Pilipino, hindi lamang ang mga Tagalog, sa tula ay hindi ko na papaksain, nguni't sa pangkalahatang pagmalas ay mapagsisiyang likas sa kanila ang pagtula, gaya ng pinatutunayan, halimbawa, ng mga bulag na pulubing napa-aawa at nagmamakaawa sa mga nagdaraan na ilagay sa kanilang nangakalahad na mga kamay ang ilang sentimo, kahit isa, upang maipantawid-gutom. Saksi ng pangyayaring ito ang napakaraming tulang pulubi o sa lalong tiyak na pagtuturing, mga kantahing pulubi, na ang ila'y kinalap ng nasirang Carlos Ronquillo at inilathala sa mga dahon ng *Renacimiento Filipino*. Nguni't tila nagagayuma ako ng mga kantahing pulubi.

Pagkatapos ng panahon ng himagsikan, na pinamayanihan ng mga makatang Pascual H. Poblete, Modesto Santiago, Ifiigo Regalado at Corcuera (ama ni Ifiigo Ed.), Diego Móxica, Bernardo Solís (na nagkubli sa sagisag na Max Bernard), Emiliano Manguiat, Román Dimayuga, Melecio Bolaños, Albino C. Dimayuga, at iba pa, ang tulang Tagalog ay pumasok sa isang panahon nagtataglay ng sumusunod na katangian: una, ang dalisay na pananagalog; ikalawa, ang kawalan ng matayog na guniguni o imahinasyon; ikatlo, ang pagpasok sa palasukatang Tagalog ng labing-anim at labing-walong pantig (itong huli'y sinimulan ni Francisco Baltazar at pinalaganap nina Benigno R. Ramos at Pedro Gatmaitan, samantalang ang una'y sinimulan ni Benigno R. Ramos); at ikaapat, ang pagpapairal ng mga makata ng mahigpit na patakaran—na ginawang tuntunin ng mga mapanambang tagatangkilik ng palapantigan—sa pagtula, lalung-lalo na ang nauukol sa pagiging pare-pareho ng diin ng mga huling pantig ng bawa't taludtod, na kung tawagi'y tulang asentuwado. Kung idadagison pa ang mga katangian upang ipasaklaw ang isang bagay na pansarili o personal ay maidaragdag na ang pinakamalaking bahagi

ng mga makata ng panahong itong tumagal mula noong 1901 hanggang 1915, humigit-kumulang, ay nagkubli sa mga sagisag hindi dahil sa lubos nilang ikinahihiya ang pagpapalathala ng kanilang mga tula, kundi dahil sa karamihan ng kanilang kinakasing pinag-uukulan ng mga tulang pasingaw. Kaya, hindi katakatakang magkubli si Lope K. Santos sa *Kasingbango*, *Likas*, *Panganorin*, *Perfecto Makaaraw*, *Lakan-Dalita*, at marami pa; si Precioso Palma sa *Maulap* at *Palaspas*; si Patricio Mariano sa *Juan Masili*, *Pedro Manibat*, *Si Salamin*, at *Tagusugat*; si Pedro Gatmaitan sa *Pipit-Puso*, *Dante*, *Ernesto Salamisim*, at *Alitaptap*; at kung sinu-sino pa. Sa panahong ito, kaiba sa panahong nagdaan at sa hinaharap, ay naging masigla ang mga makata sa pagpapaaklat ng kanilang mga tula, gaya ng *Puso't Diwa* ni Lope K. Santos; *Bulalakaw ng Paggiliw* ni Iñigo Ed. Regalado; *Tungkos ng Alaala* ni Pedro Gatmaitan; *Mga Buntong-Hininga* ni Pascual de Leon; *Tungkos ng mga Tula* ni Maximo Sevilla; *Kristong Magdaraya* ni Angel de los Reyes, at iba pa.

Ang sumusunod na panahon (1916-1935) ay maaaring tawaging panahon ng kapisanang *Ilaw at Panitik*. Mula noong 1915 nang sumikat sina José Corazón de Jesús, Cirio H. Panganiban, Teodoro E. Gener, Deogracias A. Rosario, Amado V. Hernandez, Jose M. Bonoan, Guillermo A. Holandez, Basilio Sarmiento, at iba pa, hanggang 1935, humigit-kumulang, nang maging tinghoy na lamang ang *Ilaw at Panitik*, ang panulaang Tagalog ay dumako sa kaitaasan. Sa pamumuno ng noo'y kabataang makata, gaya nina José Corazón de Jesús at Cirio H. Panganiban, ang panulaang Tagalog ay nabihisan ng maririkit na hiyas na nagpaningning sa katutubong kayamanan ng wika. Ang mga tula nang panahong ito ay nagtataglay, sa pangkalahatan, ng sumusunod na katangian; una, ang pagkakaroon ng malawak na guniguni; ikalawa, ang paggamit ng iba't ibang sukat sa mga taludtod ng isang tula, gaya ng makikita sa mga tulang "Ang Sawa", "Gloria," at iba, ni José Corazón de Jesús, ng "Manika" at "*Three o'Clock in the Morning*" ni Cirio H. Panganiban; ikatlo, ang pamamalasak ng mga tulang nauukol sa pag-ibig, na ang karamiha'y inihahandog sa mga nililigawan at sa ganya'y nagkakaroon ng uring "pasingaw"; ikaapat, ang pagiging labis na sen-

timental ng mga tula; ikalima, ang pagiging usong-uso ng mga tulang lantarang nangangaral na lalong inilalantad sa pagkakabit ng mga salitang "Diwa," "Aral," at "Buod" sa dakong katapusan ng tula; at ikaanim, maliban sa ilang makata, ang karamihan ay nasisiyahan na sa mga pangungusap na *de cajón*. Kakaunti ang katipunan ng mga tulang ipinalimbag nang panahong ito: ang *Dahong Ginto* ni José Corazón de Jesús, at ang mga tulang kasaysayang *Mga Itinapon ng Kapalaran*, *Ang Ilaw sa Kapitbahay*, at *Sa Dakong Silangan* ni Corazón de Jesús, ang *Tulisan* ni Florentino T. Collantes, at *Ang Dalagang Bukid* ni Carlos Gatmaitan.

Kung tunay mang ginintuan, kung hindi man ginto, ang panahong ito ng tulang Tagalog ay di dahil lamang sa maraming magagandang tulang inilathala kundi dahil din naman sa balagtasán, na ang bisa'y bumagtas sa hangganan ng Katagalugan at dumako sa Kailokohan at sa Kapampangan. Dahil sa balagtasán, na nagsapol sa bulwagan ng Instituto de Mujeres sa daang Tayuman, Tundo, noong ika-6 ng Abril, 1924, ay nagkaroon ang mga Ilokano ng bukanegan; ang Kapampangan ng Crissotan; ang mga manunulat sa Kastila at sa Inggles ng balagtasán. Ang mga unang nagtanghal ng balagtasán ay sina Amado V. Hernandez, na nakipagtagis ng diwa kay Guillermo A. Holandez; at sina Florentino T. Collantes na humarap kay José Corazón de Jesús. Itong dalawang huli ang *main event*, kung бага sa boksing. Parang salot na lumaganap ang balagtasán hanggang sa bawa't pistang nayon, bawa't pagtitipon ay nilalahukan ng balagtasán. Umabot sa sukdulan ang paggiliw ng bayan sa balagtasán nang pati mga himpilan ng radyo ay magsikip sa dami ng mga mambibigkas na mabilis sumaulo ng mga tulang sinulat ng mga makatang hindi marunong bumigkas.

Ang sumunod na panahon, na humigit-kumulang ay tumagal hanggang sumiklab ang ikalawang digmaang pandaigdig, ay panahon ng mga makatang nakasilip sa mga silid ng mga unibersidad. Sa panahong ito nasaksihan ang panghihimagsik ng kabataang manunulat laban sa dating paraan ng pagtula na nakasalig sa tugma, sukat, at diin o asiento. Sa pangkalahatan ay nagtataglay ang panahong ito ng sumusunod

na katangian: una, ang malayang pagsulat ng tulang iba-iba ang mga pantig ng mga taludtod; ikalawa, ang pagsisimula ng tinatawag na "malayang taludturan" o *free verse*; ikatlo, pamamayani ng matalinghagang pananalita; ikaapat, ang pagtatangkang maging matipid at matimpi sa mga pangungusap at sa pagtalakay sa mga paksa; at ikalima, ang minsa'y kaguluhan sa paglalarawan sanhi sa paghahangad na maging makulay ang larawan. Ang panahong ito'y pinamayanihan nina Fernando Monleón, Rubén Vega, Gonzalo K. Flores, Salvador R. Barros, Alejandro G. Abadilla, at ilan pang kabataang may bantang "magpasikat".

Ang ikaapat na panahon, na tumagal mula noong panahon ng Hapon hanggang 1950, humigit-kumulang, ay panahon ng pamamayani ng malayang taludturan at ng kawalan ng katapatan. Magulo ang panahon ng Hapon at ang mga manunulat ay walang kalayaang sumulat ng nais isulat. Dahil dito, ang lalong madaling paraan ng pagsulat ng tula ang inatupag ng mga manunulat upang pagkakuwaltahan agad. Dito na nga namalasak ang malayang taludturan na kung titingnan ay tila ngiping lagari. Ang kalagayang ito ng panulaang Tagalog ay hindi nabago ng pagwawakas ng digmaan. Sa hindi malamang sanhi, ang mga makata pagkaraan ng digmaan ay nagbalik sa dating kinagawian: ang sumukut-sukot, ang lumuha-luha, at ang maglupasay nang walang kadahilanan. Mayroon mangilan-ngilang tulang naiiba sa karaniwan, nguni't ang mga ito'y natabunan ng mga buga at tulyapis.

Mapapansing ang mga makatang Tagalog mula nang panahon nina Corazón de Jesús hanggang kina Monleón at Vega, ay nalahiran ng mga makatang banyaga. Sina de Jesús, palibhasa'y tumatanggap ng hangin banyaga, ay nakipaglimayon kina Espronceda, Núñez de Arce, Vargas Vila, at kung sinu-sino pang mga makata hindi lamang sa Espanya, kundi gayon din sa mga bansa ng Timog Amerika na ang wika ng bayan ay Kastila. Ang nasirang Cirio H. Panganiban na rin ang nagtapat sa akin na silang nabibilang sa panahon ni Corazón de Jesús ay hindi makaiwas sa bisa ng mga makatang nabanggit, lalo na ang pamamaraang may inuulit na salita sa isang taludtod upang mapaganda ang paglalahad.

Makukuhang halimbawa ang sumusunod na taludtod ni Corazón de Jesús (buhat sa tulang "Marupok"):

Mga tala kayong magdamag ang ningning,
Sa *dilim* nakita't nawala sa *dilim*.

Bukod sa riyang, ang bisang Kastila sa tulang Tagalog ay masisinag sa pagtutugma: noong panahon nina Lope K. Santos, ang tugma ng isang estropa ay iisa: a a a a. Nguni't nang sumapit ang panahon nina Corazón de Jesús, ang mga makata ay gumaya sa mga makata sa Kastila na nagpapalit ng mga tugma upang hindi gaanong makikig ang tainga. Sa tulang "Manika" ni Cirio H. Panganiban ay mapapansin hindi lamang ang katangiang ito, kundi ang pagkakaiba-iba ng mga sukat sa iisang estropa, na sa wari ko'y sa Kastila rin nagbuhat.

Nasabi sa akin
Ng ina kong giliw,
Na ang ibig niya ay muling mahagkan
Ang kanyang manikang pinakamamahala...

Dito, ang tugma ay aabb. Kung minsan, ang tugma'y ginagawang abab at kung minsa nama'y abba. Sa Inggles ay may ganito ring tugma, datapwa't hindi masasabing sina Corazón de Jesús ay nalahiran ng tugmang Inggles sapagka't sila'y arál sa Kastila at hindi sa Inggles.

Sa kabilang dako, ang bisang Inggles ay agad mapapansin sa mga tula ng panahong sumunod. Ang mga manunulat na sakop ng panahong ito ay hindi hasa sa Kastila, kundi mahanga'y sa Inggles. Kaya't sina Abadilla ay nagpasimulang sumulat at maglathala ng mga tulang walang sukat at walang tugma o ng malayang taludturan. Makukuhang halimbawa ang sumusunod ("Paalam", 1938):

diwa,
pagmasdan mo,
lumulubog na ang araw,
katulad ng anyo niyan ang buhay ko:
liwanag,
malamlam...
ibig nang tumakas ang siglang kay daling
lumamig na sinag.

Hindi katakata ang pagkakasulat ng gangganyang tula, kung tula ngang masasabi (pasintabi kay Abadilla na rin), sapagka't ang mga makatang taga sa panahon, wika nga, ay napadala sa tukso ng mga makatang Amerikanong nagsisulat ng tinatawag na *free verse*. Ang katakata ay kung paano at bakit inilathala ng lingguhang *Liwayway* sa pangmukha pa naman nito o sa portada, gayong ang patnugot ng nasa-bing lingguhan ay kilalang-kilala sa pagiging konserbatibo.

Ang pagsasalit ng mga tugma at sukat ng taludtod ay masasabing buhat din sa mga Amerikano. Halimbawain natin ang tulang "Malik-Mata" (1938) ni Gonzalo K. Flores:

ang munting daigdig
na niyayari ko ay iyong lingunin—
ikaw ay magbalik!
—masdan, nagugunaw sa aking panimdim!

Sa estropang ito, ang tugmang ginamit ng makata ay abab at ang sukat ng mga taludtod ay 6, 12, 6, at 12. Kung minsan, ang ilang makatang Tagalog na nahipan ng hanging Amerikano ay sumulat ng tulang ang tugmay aaaabb, na ang bb ay tumatayong dalawahan o *couplet*, gaya ng makikita sa tulang "Ang Luha sa Bundok ng Tabor" (1939) ni Rubén Vega:

hayun ang liwanag! bagwisin nang tanaw:
ang dugo sa tinik bumukang halaman!
luhang nangabasag nangagngiting buhay!—
ang kurus sa tabor ay buwang liwayway!

oh! ang luha pala'y tagahatid aliw
ng langit sa lupa nating magsinggiliw!

Kaipala'y matuturingang mapalad ang panitikang Tagalog sa sangay ng panitikan na kung tawagi'y maikling kuwento. Nagsapol noong 1902 sa "munting salaysay" at dagli, na ang karaniwa'y handog sa mga dalaga, ang maikling kuwento, sa kahulugang kuwentong hindi mahaba o kung gagayahin ang pagtataguri nina Iñigo Ed. Regalado at mag kapanahon, pinaikling nobela, ay may pana-panahon din ng pagkaunlad na naging isa sa mga sanhi ng paglubog ng nobela. Pagkaraan

ng 1915, humigit-kumulang, ang mga manunulat, na disasalang marunong-runong nang uminggles, ay nalahiran ng mga kuwentistang Amerikano, datapwa't ang bisa ng mga ito sa mga kuwentistang Tagalog ay nasa hilig sa pagsulat ng kuwentong maikli. Sa uring ito ng panitikan ay mapapansing hindi gaanong nasasakyan ng mga manunulat ang tunay na kahulugan ng maikling kuwento, na sa ganang kanila'y nakasalig sa balangkas (*plot*). Kaya, ang karamihan ng mga kuwento mula noong 1915 hanggang mga 1930 ay may mga balangkas na karaniwa'y salimuot at kung minsa'y may katapusang hindi akalain. Itong huling katangian—may wakas na hindi akalain—ay kuha kay O. Henry, ang kuwentistang Amerikano na nagpaunlad sa ganyang uri ng kuwento. Sa panahong ito, ang mahuhusay na maiikling kuwentista ay sina Deogracias A. Rosario, Amado V. Hernandez, Carmen Herrera, Jovita Martinez, Nieves Baens del Rosario, Rosalía Aguinaldo, at marami pang ngayo'y limót na. Ang kuwentong “Panata ni Pilar” ni Amado V. Hernandez ay naging pangunahing kuwento ng taong 1932, at katulad ng maraming kuwento nang panahong yaon ay may balangkas, nguni't kaiba sa karamihan ay hindi maligoy at may pananalitang matipid at pamamaraang hindi marangya. Marahil, ang maipalalagay na makabagong kuwento sa loob ng panahong ito ay ang “Ako'y Mayroong Isang Ibon” ni Deogracias A. Rosario na gayong walang balangkas ay nakahahalina at nakahahalina sapagka't may pintig ng buhay na nadaramtan ng kaiga-igayang pananalita. Higit sa lahat ng mga kuwentistang Pilipino, ma-Tagalog at ma-Ingles, si Deo, gaya ng taguri sa kuwentista, ay siyang nanguna sa pagsulat ng mga kuwentong walang balangkas.

Ang kalagayan ng maikling kuwentong Tagalog ay naging matatag nang sumunod na panahon na nagsasapol noong mga 1935 hanggang sa panahon ng ikalawang digmaang pandaigdig. Ito ang panahon ng mga manunulat na nagbuklod sa isang kapinsanang tinaguriang *Panitikan*, na ayon sa nasirang Salvador R. Barros, na isa sa mga tagapagtatag, ay “sakdalista at aristokrata” sa sariling panulatan. Sakdalista sapagka't mahigpit na tumututol sa palakad ng maraming pasulatan at sa paraan ng pagsulat ng maikling kuwento, at aristokrata

sapagka't ipinalalagay ng mga tagapagtatag ng kapisanan—kasama na rito ang nagpapanayam—na wala silang sinusulat na hindi maipalalagay na *obra mestra*: isang palagay na sila-sila lamang naman ang naniniwala at nagpapalaganap. Sa loob ng panahong ito'y umani ang panitikang Tagalog ng mabubuting maikling kuwento sa panulat nina Antonio B. L. Rosales, Genoveva D. Edroza, Brigido C. Batungbakal, Serafin C. Guinigundo, Gregorio N. Garcia, Macario Pineda, Alejandro G. Abadilla, Clodualdo del Mundo, at kung sinu-sino pang hindi na dapat gambalain sa kanilang pananahimik sa kabilang buhay.

Ang mabilis na paglaganap ng sining ng maikling kuwento ay nag-ugat, una, sa paghahangad ng mga mambabasa na makabasa ng isang ganap na salaysay sa loob ng maikling sandali, bagay na hindi magagawa sa pagbasa ng nobela; at ikalawa, sa pagpupunyagi nina Alejandro G. Abadilla at Clodualdo del Mundo na dubduban ang mga kuwentista sa pamamagitan ng pamimili ng mga kuwentong sa palagay nina Abadilla at Del Mundo ay mahuhusay. Sa gawaing ito'y hindi nanghinayang ang dalawang kritikong iyan na mamudmod ng mga asteriko; alalaon baga'y kinabitan ng isang asteriko ang kuwentong "maaari na"; dalawang asteriko ang kuwentong mabuti; at tatlong asteriko yaong pinakamabuti. Maaaring tawaran ang panlasa nina Abadilla at del Mundo, gaya ng ginawa ng marami, lalo na ni Gregorio N. Garcia, sa pagpili ng mga kuwentong inasterikuhan, nguni't hindi matatawaran ang kanilang mabuting layunin at katapatan sa pagpapasigla sa mga manunulat na malaki ang paghahangad na maibilang sa mga talaan nina Abadilla at del Mundo bilang mabuting kuwentista.

Ang panahong ito ng kapisanang *Panitikan* ay nagluwal hindi lamang ng maanghang na pamumuna, kundi gayon din ng mga kuwentong tabas-Amerikano. Ang bisa nina O. Henry, Zona Gale, Edgar Allan Poe, Ernest Hemingway, Sherwood Anderson, at William Faulkner ay hindi mapupuwing, sapagka't ang mga kuwentistang nabibilang sa panahong ito ay walang inuusal kundi ang panga-pangalan ng mga Amerikanong nabanggit na. Ang paglalarawan ng ganap na katunayan, na

noong nangakaraang panaho'y iniwasan ng mga kuwentista, ay ipinagdiinan at buong tapang na ini harap sa mga mambabasa—isang bagay na minasama ng “matatandang tinali” sa panulatan sapagka't, umano, malaswa at magaspang. Dahil sa bisang Amerikano, ang mga kuwentistang arál sa Inggles ay hindi nag-atubiling umangkat ng katakot-takot na pananalitang sinuutan ng barong Tagalog—isa ring bagay na kinasusot ng “matatandang tinali” na hindi maalam uminggles. Sa mga pananalitang inangkat sa Amerika ay kabilang ang “buhat sa sulok ng aking mga mata” (“Buhat sa Dilim” ni Jesús A. Arceo), “ang kanyang pandamdám ay naging mapurol” (“Gutom” ni Clodualdo del Mundo), “nagmimithi ng kamay ni Maria” (“Hindi Maaari” ni Teodoro E. Gener), “kumilos ang mga dila” (“Paniningil ng Alila” ni Salvador R. Barros), “ang kanyang kabuhayan ay isang bukas na aklat” (“Nagbibihis na ang Nayon” ni Brígido C. Batungbakal), at isang libo't isa pang gangganyan, na maaaring paksain ng isang nagnanais magkabit ng M. A. sa kanyang pangalan.

Bilang wikang pasinsay o *entre parentesis*, wika nga, ay nais kong tukuyin dito ang labis, na kasiglahang kaakibat ng pagsasalin sa Tagalog ng mga pananalitang Amerikano. Hindi iisa o dadalawa ang mga manunulat na lumikha ng di-sinasadyang katatawanan sa pagtatangkang bihisan ng barong Tagalog ang mga pananalitang Amerikano. Halimbawa, isang kuwentista ang nagsabing “ihagis ang kariton sa tala”; isang kilalang nobelista ang sumabad na “nagbukas ng apoy ang mga Ruso”; isa namang makata ang nagbantang “magbabayad kayo sa pagdalaw sa amin maminsan-minsan”; isa ring makata ang nagsalaysay na ang mga Ruso raw ay “kumuha ng panukat-hukbo”; at isang kuwentista ang nagpatlig na ang isang tauhan sa kuwento ay “sumandal laban sa pader.” Maraming gangganito ang matutuklasan sa mga kuwento hindi lamang ng panahong tinatalakay, kundi sa mga kuwento ngayon. Ito'y isang patunay na hangga ngayo'y hindi nagbabawa, bagkus lumalalo pa kaysa rati, ang bisang Amerikano sa wika at panitikang Tagalog.

Sa loob ng panahon ding iya'y sumulpot ang kaunaunahang katipunan ng maiikling kuwento. Hindi nawawalan ng

sigla, kundi mahanga'y ibayo't ibayo pa rin habang lumalakad ang panahon, na katulad ng bayaning habang nasusugata'y lalong tumatayang, sina Abadilla at del Mundo, sa halip na magkanya-kanyang lakad, ay nagsanib ng lakas at giting sa harap ng gawaing hindi pa tinatangka hangga noon. Tinutukoy ko ang *Mga Kuwentong Ginto* na inilathala ni Abadilla noong 1936 sa sariling gugol, bagay na isang kabayanihan na rin, sapagka't hindi man lamang nangalisag si Abadilla sa katotohanang hindi marunong bumili ng mga aklat ang mga Pilipino, lalo na ang mga manunulat na sanáy manghiram nang walang saulian. Sa talaksan ng mga kuwentong inilathala mula noong 1925 hanggang 1935, ang saklaw na panahon ng katipunan nina Abadilla at del Mundo, ay dinampot ng mga ito ang ipinalalagay nilang pinakamahuhusay. Sa lumbas na katipunan makikita ang pagkakaiba ng mga kuwento ng katandaan at kabataang manunulat: ang mga kuwento, halimbawa, nina Brigido C. Batungbakal at Gregorio N. Garcia, sa isang dako, at ang kina Remigio Mat. Castro at Iñigo Ed. Regalado, sa kabila naman, ay langit at lupa ang agwat. Nasa una ang tinatawag ng matatanda na "kapangahasan" hindi lamang sa paksa, kundi gayon din sa pamamaraan at pananalita, samantalang nasa huli ang tinatawag ng kabataang konserbatismong taglay ng "may edad na."

Apat pang katipunan ng maiikling kuwentong Tagalog ang iniluwa ng limbagan hanggang 1950: ang 50 *Kuwentong Ginto* ng 50 *Batikang kuwentista* (1939); ang 25 *Pinakamahuhusay na Kathang Pilipino* ng 1943 (1944); ang *Mga Piling Katha* (1947); at ang *Ang Maikling Kuwentong Tagalog, 1886-1948* (1949). Ang una'y katangi-tangi sapagka't pinili ng mga mayakda na rin ang ipinalalagay nilang sariling obra maestra at ipinagkaloob kay Pedrito Reyes upang pagbuklurin sa isang aklat. Samakatuwid ay hindi nahirapan si Reyes sa kanyang gawain at lalong wala siyang pananagutan sakaling magkaroon ng "sukat masabi" ang mga kritikong katulad nina Abadilla at del Mundo. Ang ikalawa'y pinili ng mga manunulat sa Tagalog at Inggles na marunong managalog. Isang taon ang saklaw ng panahong pinagpilian ng mga namatnugot, nguni't marami sa mga kuwentong kasama sa katipunang iyan ang masasabing hindi huli, kung hindi man angat, sa mga kuwen-

tong sinulat ng mga Pilipino sa Inggles. Ang ikatlong katipunan, ang *Mga Piling Katha*, ay komersiyal at samakatuwid ay may tangkang maging popular; samantalang ang ika-apat, ang *Ang Maikling Kuwentong Tagalog, 1886-1948* ay pinili sa paraang sarili ng namatnugot. Ang mamili ng mga kuwento at tula ay hindi madaling gawain: ilang kaibigang manunulat ang naghinanakit sa hindi ko pagkasama sa kaniilang mga akda. Noon ko naunawaan ang bigat ng dalahing binalikat nina Abadilla at del Mundo nang mamili sila ng mga "kuwentong ginto".

Nais kong samantalain ang pagkakataong ito upang ipaliwanag kung bakit ang isang kabanata sa *Noli* ni Rizal na salin sa Tagalog ni Patricio Mariano, ay isinama sa katipunan ng maiikling kuwento. Hindi iisa ang nakapagtanong kung katinuan ang ginawa kong pagkakapagsama sa kabanatang iyan ni Rizal sa katipunan ng maiikling kuwento. Hangga ngayon ay matatag ang aking paniwala na ang ano mang akdang nagtataglay ng mga katangian ng maikling kuwento ay maikling kuwento sa taal na kahulugan nito. Na salin sa Tagalog ang kabanata ni Rizal? Maano? Ano ang masama rito? Ipinalalagay, at tumpak naman, ng lalong matitinong kritiko sa daigdig na ang King James Version ng Bibliya ay bahagi ng panitikang Inggles gayong yao'y salin lamang buhat sa Ebreo. Gayon din ang sukat masabi sa *Rubáiyát* ni Omar Khayyám na ininggles ni Edward Fitzgerald. Kung gugunitaing buhay-Tagalog ang inilarawan at isinalaysay ni Rizal sa *Noli*, samantalang buhay-Hudyo at buhay-Persiyano ang ibinubuhay sa Bibliya at *Rubáiyát*, ay ano't hindi kilalaning taal na Tagalog ang *Noli* o bahagi nito? Katunayan, higit na maganda, sa ganang palagay, ang salin sa Tagalog ni Patricio Mariano kaysa orihinal ni Rizal.

Kung hahagurin ng paningin ang kasaysayan ng maikling kuwentong Tagalog ay agad mapapansing nakaaangat ito, sa damit at taas ng uri, alin mang sangay ng panitikan, maliban sa tula. Hanggang 1950, nang nagsisisulat na nang buong sigasig ang noo'y kabataang manunulat yaong mga manunulat na sumunod sa mga *Taga-Panitikan*, ang kinalalagyan na maikling kuwento ay malayo na. Ito marahil ay nag-ugat sa pangyaya-

ring higit na madaling isulat ang maikling kuwento kaysa dula, nobela, at tula, tangi pa sa pabuyang ipinagkakaloob ng patnugot ng magasin. Kung susuyurin ang kakapalan ng maikling kuwentong nalathala na, kaipala'y makakukuha ng sampu hanggang dalawampung kuwentong hindi sukat ikahiya ni ng mga mayakda, ni ng bayang matalino.

6

Sa mga sangay ng panitikan, kaipala'y pinakamahina ang sanaysay. Kung palalawakin ang kahulugan ng sanaysay upang ipasakop ang ano mang uri ng akdang nasusulat sa tuluyan ay masasabing mahaba ang kasaysayan noon. Datapwa't sa kahulugang may pagpapanggap sa pagiging pampanitikan ng sanaysay, kung бага sa sanggol, ay bahagya pa lamang umaampang-ampang. Ang karamihan ng tinatawag na sanaysay nang dakong una, alalaon бага'y ilang taon pagkasalta ng mga Amerikano sa Pilipinas, ay mga papuri o tuligsa sa mga akda: papuri kung kaibigan ang may-akda ng nobela o tula at tuligsa kung hindi. Ano pa't ang sanaysay noon ay ginagamit na kasangkapan sa pamumuna, panunuligsa, paghimas, at pagpapalitan ng mga papuri. Ang panunuligsa ang higit na ginagamit ng mga manunulat upang makatawag ng pansin, gaya ng paghahagupitan nina Gonzalo Cue Malay at José Ma. Rivera sa mga dahon ng *Muling Pagsilang* noong 1907, na sa di-kawasa'y nagsilabas ang mga pinggan, baso, at iba pang kasangkapan sa bahay. Hindi gaanong nagbago ang tabas ng sanaysay-panunuligsa nang sumunod na sampung taon, sapagka't ang mga manunulat ay hindi pa nakababatid ng tunay na kahulugan ng sanaysay at, higit sa lahat, ng pamumuna o panunuring pampanitikan. Marahil ang pinakatangyag na pagbabalitaktakan sa pagitan ng 1910 at 1920 ay ang mainit na pagtatalo nina Rosauro Almarino at Iñigo Ed. Regalado noong 1914. Ang mga salitang "gunggong", "unggoy", "ulianin", at ang pagdawit sa mga bagay na pansarili o personal ay sumalipadpad sa lahat ng sulok. Kailangang basahin ang mga lumang sipi ng *Taliba* at ng *Ang Mithi* upang panghilakbutan ang ngangayuning mambabasa sa uri ng tuluyan at pamumunang hindi nalalayo sa pagmumurahan ng mga "palengkera". O kaya'y basahin ang mga sanaysay ni Almarino

sa kanyang *Tampal sa Tampal at Giera Patani* (1914) na kina-papalooban ng kanyang sagot kina Telésforo Makunat (Iñigo Ed. Regalado) at Inocencio Dilát (Carlos Ronquillo). Hindi nga lamang kasama ang mga sagot at hambalos ng mga ito—sayang at natupok nang lahat ang mga sipi ng *Taliba* at *Ang Mithi*, disi'y malalasap ng panahong ito ang “lasa” ng sanaysay-panunuligsa ng panahong yaong makulay at walang patumangga.

Noong mga 1920 hanggang mga 1930, ang mga manunulat ay nawili sa pagsulat ng mga salaysay na nauukol sa paglalakbay, piknik, palatuntunan, at iba pang gangganito, na ang pagka-kasulat ay hawig sa sanaysay. Bihira nang mabasa ang mahayap na panunuligsa, nguni't ang pamumuna'y hindi pa nawawalan ng panunuligsa, gaya ng pinatutunayan ng pagtutuligsaan nina Benigno R. Ramos at José Corazón de Jesús, at ng mga kampon nitong huli at ni Florentino T. Collantes hinggil sa kung sino sa dalawang makatang ito ang tunay at walang kapingas-pingas na “Hari ng Balagtasan”. Hindi nakilala ang katuturan ng sanaysay kundi noon na lamang mga taon bago sumapit ang 1940, nang ang mga manunulat na taga-*Panitikan* ay maglathala ng mga sanaysay sa mga magasin ng *Taliba* at *Mabuhay*. Katulad ng panahon nina Almario at Regalado, ang panahon ng mga taga-*Panitikan* ay naging marahas din sa panunuligsa, datapwa't ang panunuligsa'y nahihinggil sa uri ng akda at bihirang-bihira sa katauhan ng may-akda. Ang mga sanaysay-pamumuna nina Abadilla at del Mundo ay sinubaybayan ng mga mambabasa ng mga pahayagan. Si Abadilla, sa kanyang *Talaang Bughaw*, at si del Mundo, sa kanyang *Ang Tao sa Parolang Ginto*, ay maminsan-minsang nag-iiringan at nag-iingusan, subali't hindi humahangga sa paghahamunan ng kung sino sa kanila ang matangkad o mababa, o kaya'y kung sino ang magandang lalaki—gaya ng nangyari kina Almario at Godofredo B. Herrera, na pati kaitiman ng mga labi, nguso, at gilagid ay hindi naikubli sa madla. Maminsan-minsan ay hindi maiwasan ang mga hagupit na lumalatay, gaya ng paghagupit ni Gregorio N. Garcia kina Abadilla at del Mundo. Ang mga dahon ng *Taliba* at *Mabuhay* noong bago magkadigma ay isang patunay sa “kainitan” ng panahon. Sa ano't ano man, ang pag-

sisimula nina Abadilla at del Mundo sa larangan ng sanaysay, sa sinasadya man o sa hindi, ay nakahikayat sa iba upang sumulat sa himig at anyong hawig sa sanaysay. Ang mga pagtatangkang ito'y kinikilala ni Abadilla, na walang tigil sa kayayao't dito sa kapakanan ng panulatan, nang tipunin niya ang ipinalalagay na mga sanaysay na nakauungos sa karaniwan at ipinaaklat sa ilalim ng pamagat ng *Mga Piling Sanaysay* (1950). Hangga ngayo'y hindi pa nasusunod ang pagtatangkang ito ni Abadilla.

Kung bakit hindi gaanong kinagigiliwan ng mga mambabasa, at maging ng mga manunulat man naman, ang sanaysay, na sa ibang bansa'y tinatangkilik nang buong suyo, ay isang suliraning dapat pag-ukulan ng matamang paglilimi. Sa ganang palagay, ang sanhi ng mabagal na pagkaunlad ng sanaysay sa Tagalog ay nag-uugat sa pangyayaring ang mga Pilipino, sa pangkalahatang pagtuturing, ay hindi mahilig sa pag-iisip nang malalim—at ang paksa ng sanaysay, kahi't na yaong may layong magpatawa lamang, ay may kaugnayan sa pag-nunoy, paglimi, at pag-iisip. Tangi sa rian ay hindi binabayaran ng mga patnugot ang sanaysay na inilathala nila, kung sakaling inilathala man. Ang pangyayaring nakalulusot paminsan-minsan sa mga magasin at pahayagan ang mangisangisang sanaysay, pagkatapos ng masinsing pakiusapan, ay isang himala sa panitikang Tagalog. Na nakasusulat ng mabubuting sanaysay ang ilang manunulat sa Tagalog ay hindi mapag-aalinlangan: ang tanging nag-aalinlangan ay yaong hindi marunong bumasa, magsalita, at sumulat sa Tagalog. Ang *Mga Piling Sanaysay* na tinipon ni Abadilla ay isang katunayang kung bibigyan ng magandang pagkakataon, ang mga manunulat sa Tagalog na magbubuhos ng kakayahan sa sangay na iyan ay makapag-aambag sa ikauunlad ng sariling panulatan.

7

Iyan, sa biglang hagod ng tingin, ang balangkas ng panitikang Tagalog mula noong 1900 hanggang 1950. Limampung taon ng pag-papakasakit, pagbabangayan, pag-iiringan, pagtatangkang magpasok ng mga pagbabagong hatid mula sa

ibayo ng mga dagat, mga pagbabagong nakabuti't nakasama nguni't hindi naiwasan. Sa alin mang panitikan, maging sa panitikan ng pinakamatatanda at bihasáng bansa, ang nakarami ay yaong hindi kainaman; ano pa't marami ang buga kaysa bigas. Nguni't sa mga bigi ng bigas na natitira ay makapipili ng mangilan-ngilang matataba na maaaring ihiwalay at gawing binhi. Maikli ang limampung taon sa buhay ng isang bansa, kaya't hindi sukat pagtakhan kung ang ani'y kakaunti.

Ang hilig ng mga Tagalog sa mga akdang makalaglag-luha o sentimental ay unti-unti nang nahahalinhan ng marahas na pagkilala sa katunayan ng buhay. Sa panig ng mga manunulat, ang pagkagising sa matagal na pangangarap ay isa nang katunayan at ang kanilang tungkulin ay hindi ang umiwas sa katunayan ng buhay, kundi ang yumakap dito upang makalikha ng sining na singkahulugan ng buhay. Ang panahon ng pagsisimula, na sumaklaw sa unang sampu o labinlimang taon ng kasalukuyang dantaon, ay mahalaga sa kasaysayan ng katutubong panitikan sapagka't hinawan noon ang masukal na landas. Ang mga sumunod pang mga panahon, na may kanya-kanyang uri ng pagtingin sa bagay-bagay at may sari-sariling pamamaraan, ay nag-ambag ng mga batong kailangan sa pagtatayo ng isang bantayog ng panitikan. Patuloy hangga ngayon ang pagtatayo ng bantayog na iyan, at kung kailan matatapos ito ay isang bagay na mahirap hulaan. At sapagka't hindi ako manghuhula, at kailan ma'y hindi magiging manghuhula, kaya't ipinaubaya ko ang tungkuling ito sa mga "astrologo" ng panitikan.

"Salamat nang ualang hoyang," gaya ng sinabi ng matatang Pedro Suarez Ossorio (1617).